

ביקורת

קשה להאמין

ברוך קורצווייל חי ומת בתודעת הקושי המודרני להאמין בא-ל והקושי להאמין באדם. מבקר תרבות דומיננטי, חרד וסוער של היצירה היהודית-ישראלית. ספר חדש בוחן לעומק משמעויות מגוונות של ביקורתו

ברוך קורצווייל כפרשן של תרבות
משה גולצ'ין
אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ט, 223 עמ'

רבקה שאול בן צבי

על הכריכה תמונתו של קורצווייל: איש צעיר בשנות העשרים לחייו, יפה תואר, ארשת פניו ממוזגת חוכמה ותום. במעכה הספר מופיעות תמונות אחרות, של קורצווייל הזקן, בחלקן בולטים הפיכתו והאירוניה, ובאחרות הייאוש והעצב שהובילו למותו. לפני כמה שנים, בראשיתו של 'קורס מחלקתי' באוניברסיטת בר אילן, הופיע לפנינו איש צעיר כבן שלושים, והציג עצמו כדוקטורנט הכותב עבודת מחקר על קורצווייל. ואני מיד שאלתי את עצמי, האם מי שנולד אחר פטירתו הכאוה של קורצווייל ב-1972, מי שמכיר אותו רק מכתביו ומהתרשמויות מכלי שני או שלישי, יכול למשש את הרגשות שהאדם הזה הדיף סביבו כמו צמח רב ניחוחות? מה יודע על קורצווייל מי שלא ראה ולא שמע אותו?

והנה הספר לפניי, ובראשיתו מזהיר הכותב שהוא אינו מתייחס לקורצווייל כדמות אישית על ענייניה השונים, אלא כטקסט. כוונתו, כך הוא אומר, להבין את האמצעים שבהם קורצווייל, כגיבור תרבות, השפיע על סביבתו. להבין את התופעה של מבקר כה דומיננטי, כה משפיע, שביקש לכונן שפת ביקורת שתגשר על הפער שבין ה"כאן" וה"שם"; קורצווייל כדיוקן של מבקר, שממנו ניתן לגזור אולי הבחנות עתידיות. בעינה נותרה שאלתי, על ההפרדה שבין האיש המסובך לבין הטקסטים המכוננים שכתב, ואדרש לעניין בסוף הדברים. על כל פנים, מי שרוצה להכיר את האיש ומחפש ביוגרפיה עסיסית של קורצווייל, מוזמן לקרוא למשל את "מחוזי לתחום" (עריכה ומבואות: יעקב אברמסון, הוצאת כרמל, 1998), שבו מרוכזים שפע מאמריו הפולמוסיים, המשקפים את מלחמותיו ובדיחותיו וחמת רוחו של כותבם.

הישג אינטלקטואלי

הספר "ברוך קורצווייל כפרשן של תרבות" הוא הישג אינטלקטואלי

מזהיר, מחקר פילוסופי-ספרותי המשקף ארודיזציה רחבה ויכולת הפשטה גבוהה (שלעיתים עשויה להקשות על הקורא הלא-מקצועי). זוהי ביוגרפיה רוחנית, הכתובה מנקודת מבט בוחנת וביקורתית. כדי להבינו נדרש רקע כלשהו בתורת הפרשנות (הרמנויטיקה) ובאסתטיקה, וכן יש להכיר את מפעלו הביקורתי של קורצווייל. ויש לדעת: קורצווייל היה לא רק חוקר ומבקר ספרות, אלא מבקר תרבות דומיננטי, שהשפעתו היתה גדולה מאוד.

במבוא המרתק מציג גולצ'ין את מקורותיו המשפחתיים והרוחניים של גיבורו כמקור העמוק להמשך דרכו. קורצווייל היה תרבות של יודי מורה-ומרכז-אירופי. בתקופת לימודיו בפרנקפורט רכש כלים ביקורתיים ותאולוגיים במספר מקצועות במדעי הרוח והחברה, ולמד אצל גדולי המלומדים דאז. במקביל למד תורה בישיבה של הרב שלמה ברויאר ואף הוסמך לרבנות. גולצ'ין בוחן את מפעלו של קורצווייל באמצעות שלושה פרמטרים: הרמנויטי, אסתטי ותאולוגי, ומקשר את שלושת הדברים בפרק ההדגמה העוסק בעגנון כמקרה בוחן. בסיום הספר מציג גולצ'ין את מסקנותיו, ומנסח כללים להתייבשותו של מבקר תרבות בימינו.

אמונה ופולמוס

כדי לעבור מהקל אל הכבד, אשנה לצורך הסקירה את סדר הפרקים ואתחיל מן האחרונים. נושא האמונה הדתית היה מרכזי בחייו ובהגותו של קורצווייל. ללא

הרף התמודד עמו מנקודת מבט של אדם מודרני שכבר נתרסקו הוודאות התמימה. ובמיוחד לאחר השואה. הפרק השלישי בספר "העידן הפרוטסטנטי-קורצווייל על תאולוגיה", בוחן את ההשפעות הרוחניות שעיצבו את הכרתו האמונית מחד, ואת תגובותיו של קורצווייל לעמדות שעוררו בו התנגדות רבה.

קורצווייל היה אורתודוקס שניסה לשמור על 'הכלים' מפני שבירתם, תוך כדי מודעות חריפה לבעייתיות התקופה המודרנית. מצד אחר היה קורצווייל תלמידו של פאול טייליך, הפרוטסטנט, שהשתית את הגותו הדתית על מושג החרדה הקיומית, וראה בה את תוכנה של הדת. קורצווייל הושפע מתפיסת הזמן של טייליך ונתן לה ביטוי בביקורתו הספרותית ובהבחנותיו בין הנצח הגדול והנצח הקטן. גם מושג הדמוניות, שכה שכיח במסותיו של קורצווייל, עוצב בהשפעת התאונומיה של טייליך הרואה בדמוני את הרוע המיתי המצוי בחיי האדם.

הפרק סוקר את הפולמוסים הגדולים עם גרשום שלום, יעקב כ"ץ, אחד העם והכנענים. הוויכוחים הללו (גם עם שוכן עפר כאחד העם) נולדו מתוך המוטיבציה להדוף איומים רוחניים שסיכנו לדעתו את התרבות המתהווה בארץ ישראל, בהכניסם "סוסים טרויאניים" לעולם היהודי. בניתוחיו את תגובותיו של קורצווייל, טוען גולצ'ין שבסופו של דבר תוקף קורצווייל את עצמו, וכי קיים אצלו פער בין ההלכה למעשה. הפרק הזה מפורט ביותר הן בתיאור המקורות הרוחניים השונים והן בניתוח הפולמוסים.

טיפולו של המחבר בנושאים הללו פולשני וחד, כאילו הוא עצמו אחד המשתתפים בוויכוחים הללו.

קורצווייל ועגנון

שיאו של הספר הוא הפרק הרביעי והאחרון, הדן בקשר שבין קורצווייל לעגנון: "עקוב ומישור - קורצווייל ועגנון". זהו פרק מופלא המציג גישה חדשה לדיון בביקורת עגנון, אשר יש בה ללא ספק היבטים מעוררי מחלוקת. גולצ'ין מתאר את עגנון לא רק כסופר המועדף על קורצווייל, אשר את מעמקיו וגדולתו גילה לציבור, ואשר כולנו הפנמנו את תובנותיו לגבי יצירות עגנון. מבטו המעמיק של גולצ'ין מזהה את השפעת הסופר על מבקרו, כאילו היה עגנון תמונת מראה של קורצווייל עצמו.

עגנון וקורצווייל באו מרקע דומה של שתי תרבויות: מזרח אירופה ומרכזה; שניהם נתונים בצבת הקונפליקט שבין מסורת למודרנה, בין אירופה וארץ-ישראל. גולצ'ין מזהה בביקורתו של קורצווייל על עגנון פרשנות כפולת פנים - בכיוון האמונה ובכיוון החולין, כאשר במרכז שתי הפרשנויות הללו מופיע מוטיב הספר, הדומיננטי אצל עגנון, שהוא גם ספר הספרים וגם הספר המודרני. הסיבוך הרוחני שלו עצמו ברצף שבין שני הקטבים, קוטב הוודאות הקמאית וקוטב ההגות המודרנית, גורם לקורצווייל לגנוז חלק מיצירות עגנון - סיפורי עיירה תמימים - ופעולת גניזה זאת מרכזית בביקורתו. גולצ'ין רואה בכך פגם מהותי בביקורתו של קורצווייל, בגיוסו של עגנון

לפסימיות שלו עצמו. גולצ'ין מחיל על קורצווייל את שלושת השלבים של לאקאן: שלב המראה, שלש הדמיון והשלב הסימבולי, ומתאר את המהלך של חייו הרוחניים על פי השלבים הללו. גולצ'ין מגייס גם את תיאוריית הכאוס, לפיה כל סדר שואף אל אי-סדר. הוא מחיל את העיקרון הכאוטי על הביקורת וטוען שכל יצירת ביקורת מגיעה בסופו של דבר ל"קטטוניה של חוש הביקורת" (עמ' 170). לדעתו, יחסו של קורצווייל לעגנון מתייחד בהשוואה לשאר ביקורותיו, והנימה הפסימית הקיצונית בניתוחי היצירות היא אחד הביטויים של קריסת הביקורת שלו לתוך עצמה. כלומר, חור שחור. את דבריו אלה מנסה גולצ'ין להוכיח בניתוח ביקורתו של קורצווייל לסיפור "פת שלימה". גולצ'ין מעמת אותו עם סיפורו של אדגר אלן פו "המכתבים הגנובים", תוך כדי הסתייעות בניתוחו של לאקאן עצמו לסיפור זה. מהלך הדברים נועד להוכיח שקורצווייל הפך מ"סוכן תרבות" ל"מבקר סומא".

עולם הרוח היהודי

הפרקים הראשונים של הספר, עוסקים, כאמור, בחקר קורצווייל כמבקר וכפרשן על פי תורות ההרמנויטיקה והאסתטיקה. הפרק הראשון, "ודאות קמאית ומתודה", עומד בסמינו של המושג "מעגל הרמנויטי". שאלת המעגל ההרמנויטי מוגדרת כיחס שבין המכלול לפרטים. אנחנו מבינים את המכלול באמצעות פרטיו, אך כדי להבין

המשך בעמ' 19

פירוש נתב"ג והרב עובדיה

על פרשנות, על תרבות ועל סדרת הספרים 'פרשנות ותרבות'

שמואל פאוסט

העברית כשפה חסכנית מנפיקה מושג חד-פעמי לדורות וכל הרוצה להיאחז בו נאלץ להתמודד עם הצטברות משמעויותיו. כך המושג המקוצר 'פרשנות' הולאם זה מכבר להסבר טקסטים, בעיקר מקודשים, ובמיוחד - לפרשנות המקרא. כבוגר התכנית הבינתחומית לפרשנות באוניברסיטת בר-אילן, אני נדרש להסבר המושג עם כל הצגה של הנתון הביוגרפי הזה, כשחרוב-בן-שיחי מפרש אותו כתכנית ללימוד פרשני המקרא ("אתה בתכנית ללימוד רש"י ואבן-עזרא?").

האינטואיציה נכונה. גם בלועזית. הפרשנות - הרמנויטיקה - החלה את דרכה כמתודולוגיה לניתוח הטקסט

שמואל פאוסט כותב עבודת דוקטורט בחקר ספרות האגדה בתכנית לפרשנות ותרבות באוניברסיטת בר-אילן

ומפיקה הלכתית לנוכח תמורות הזמן, למשל. האדם הוא יצור מפרש, אמר הפילוסוף מרטין היידגר. במילים דומות פותח פרופ' אבי שגיא, ראש התכנית לפרשנות, את המבוא לסדרת הספרים 'פרשנות ותרבות' שבעריכתו: "האדם הוא יש מפרש. בני אדם, יחידים וחדברים, מנהלים את חייהם תוך פירוש מתמיד של מעשיהם, ערכיהם, עולמם ומכלול פעילותם... הפעילות הפרשנית היא אחד ממאפייניו הבולטים של הקיום האנושי".

מרגע שעוסקים בקיום האנושי ובמכלול פעילות האדם, מטבע הדברים העיסוק הוא בין ורב-תחומי. ספרי הסדרה אכן מבטאים רב-ובינתחומיות זו והם עוסקים בתופעות ובדיסציפלינות שונות כדת, ספרות, משפט, פילוסופיה, זהות יהודית, חינוך סביבתי, צילום ועוד, תוך שימוש במתודות מגוונות ולעיתים מפתיעות. די אם נציין את מגוון ההוגים

המקראי וכתבי קודש אחרים. בעת החדשה התכוננה הפרשנות כתחום-חקר וכענף במדע הפילוסופיה והורחבה לעיסוק נרחב בטקסטים עתיקים - דתיים, משפטיים ואף ספרותיים. במאה ה-20 הורחב המושג מאוד וכלל את הבנתה של כל תופעה תרבותית, ובייחוד - הבנת האדם את טבעו, מצבו ומעמדו בעולם. במובן האקדמי, החדש, "תופעה תרבותית" איננה עוד פעילות אקסקלוסיבית הנחשבת על ידי קובעי-טעם (מטעם) ל"תרבות גבוהה", אלא מגוון ומכלול הפעילויות האנושיות. כולן נדרשות לפשר מהאדם הנמצא בתוכן או עומד אל מולן. כך, יכולות עבודות מחקר בתחום לנוע מפרשנות שירה ופרוזה, משפט, פילוסופיה וחקר השפה, דרך ניתוח יצירה אמנותית, עיצוב חגיגות עממיות, תופעות חינוכיות, קיום אנושי בקניין ובשדה התעופה, השפעת התקשורת הסלולרית

הדורשת פשר בפני עצמה. ■